

Derkezli'nin *Hülâsatü'l-'ucâle* İsimli Eserinde Lahn ve Çağdaş Oryantalist Yaklaşımında Kur'an Tilâveti Konusu*

İshak KIZILASLAN**

ÖZ

Her topluluk, kendi mümeyyiz vasıflarını ortaya koyan kavramları ve dil yapısını korumayı gaye edinmiştir. Bunu başaran milletler, diğer topluluklar arasında saygınlıklarını daima muhafaza etmişlerdir. Müslümanların erken dönemlerden itibaren Kur'an'ın okunma kâidelerini belirlemeye yönelik çalışmaları da bu gayeyi gerçekleştirmeye yöneliktir. *Lahn*, hata demektir. Meramı anlatmak için kullanılan kelimelerin, o dilin fonetiğine göre seslendirilmesi, mananın doğru bir şekilde anlaşılması açısından büyük önemi haizdir. Bu yüzden başta Arap dâilileri olmak üzere kıraat ve tecvîd âlimleri Kur'an kelimelerini oluşturan harflerin *lâzîmî* ve *ârizî* sıfatlarını belirleyerek *lahn*in önüne geçmeye çalışmışlar ve Kur'an'ın korunmuşluğuna bu şekilde katkıda bulunmaya gayret etmişlerdir. Bu âlimlerden bir tanesi de Derkezli'dir. Bu çalışma, tecvîd ilminin bu önemli meselesini Derkezli'nin *Hülâsatü'l-'ucâle* isimli eserini merkeze alarak incelemeyi hedeflemektedir. Her ne kadar bu kavram üzerinde çok çalışmalar yapılmış olsa da Derkezli'nin, konuları ele alış tarzı ve ulaştığı sonuçlar açısından türünün diğer örneklerinden farklı bir üslûbu içeren eseri ilk defa incelenmektedir. Dolayısıyla *lahn* konusunun genel çerçevesini vermek bir mukayese imkânı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Buna paralel olarak oryantalistlerin Kur'an tilâvetine dair yaklaşımları ilmi bir mukayese imkânı vermesi amacıyla incelenecektir. Oryantalist yaklaşıma göre, tecvîd kurallarının belirlenmesi okuyuşta birlik sağlamaya yönelik bir çabadır. Aynı zamanda bu yaklaşımda, Kur'an tilâvetine dair yapılan işleri siyâsî bir hedefe yönelik olarak anlama

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir

** Öğr. Gör. Dr., Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye, ishakkizilaslan@yahoo.com orcid.org/0000-0001-5272-1078

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi: 14.09.2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi: 01.12.2021

yoluna gidilmiştir. Buna yönelik olarak çağdaş oryantalistler, Endonezya gibi bazı nüfusu yoğun İslam ülkelerinde Kur'an tilâvetinin toplumda oluşturduğu etkiye dair incelemeler yapmışlardır. Bu makalede, konunun kültürel ve toplumsal yansımalarına dair bu oryantalist değerlendirmeler de incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerîm ve Kıraat, Tecvîd ve Tilâvet, Lahn, Derkezli ve *Hülâsatü'l-'ucâle*, Çağdaş Oryantalizm ve Kur'an Tilâveti.

Lahn in the Context of Abū Abdillāh Hasan b. İsmail b. Abdillāh ad-Darkazlî's (d. 1327/1910) Work Titled *Khulâsatü'l-'ucâla* and The Subject of Qur'an Recitation in Contemporary Orientalist Approach

ABSTRACT

Each community has aimed to preserve the concepts and language structure that reveal their distinctive qualities. The nations that have achieved this have always maintained their dignity among other communities. Muslims have taken steps towards this goal since early times. Lahn means "mistake". Arabic linguists, recitation and tajwîd scholars have tried to prevent the sarcophagus by determining the necessary and accidental attributes of the letters that make up the words of the Qur'an, and have tried to contribute to the preservation of the Qur'an in this way. One of these scholars is Darkazlî. This study aims to examine this important issue of the science of tajwîd by centering Darkazlî's work called *Khulâsatü'l-'ucâla*. Although there have been many studies on this concept, Darkazlî's work, which includes a different style from other examples of its kind, is examined for the first time in terms of the way he handles the subjects and the results he reaches. Therefore, it is important to look at the subject of lahn with its general framework in terms of providing a comparison opportunity. Parallel to this, the approaches of orientalist to the recitation of the Qur'an will be examined in terms of providing an opportunity for scientific comparison. The orientalist approach sees the determination of the rules of tajwîd as an effort to provide unity in reading. At the same time, he tried to understand the works related to the recitation of the Qur'an with a political goal. To this end, contemporary orientalist studies examine the impact of the Qur'anic recitation on society in some densely populated Islamic countries such as Indonesia. In this article, these orientalist evaluations of the cultural and social reflections of the subject will also be examined.

Keywords: The Qur'an and Recitation, Tajwîd and Tilâvah, Lahn, Darkazlî and *Khulâsatü'l-'ucâla*, Contemporary Orientalism and Qur'an Recitation.

GİRİŞ

Kur'an harflerinin okunuşu kendine mahsus bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı hem harflerin telaffuzu hem de kelimelerin birbirileri ile bağlantısı özel bir eğitim ile gerçekleştirilmektedir. Bu, tecvîd ve ta'lîm eğitimi olarak bilinmektedir. Anlam ve muhtevasının ötesinde ve öncesinde Kur'an'ın Hz. Peygamber'den aktarıldığı şekilde okunması en büyük hedeflerden olmuştur.¹ Hz. Peygamber, kendi lehçeleri ile okuyabilmelerini kolaylaştırmak üzere yedi harf ruhsatı ile sahabeye büyük bir imkân sağlamıştır.² Vahyin kitâbeten, kırâaten ve tilâveten Hz. Peygamber'den günümüze kadar mütevâtiren ulaşılmış olduğunda İslam ulemâsı arasında bir ihtilaf yoktur. İlk zamanlarda, kırâat ve tecvîd ulemâsının eserlerinde Arapça fonetiğe dair yapılan çalışmalar, Arapça dili üzerine yazılan eserlerle iç içe bir şekilde veriliyordu. Fakat daha sonra müstakil tecvîd eserlerinin yazılması ile bu konu müstakil olarak ele alınır olmuştur.³ Fetihlerle yeni toplulukların İslam'la tanışmaları sonucunda ortaya çıkan Kur'an kırâat ve tilâvetinin öğretimi ihtiyacı kırâat ve tecvîd eserleri yazılmak suretiyle giderilmeye çalışılmıştır. Telif eserlerin 4. hicrî asırdan itibaren yazılmaya başlandığı görülmektedir.⁴ Bu eserlerde tecvîd

¹ Âlimlere göre, tecvîd bilgisine sahip olmak ve Kur'an lafızlarını doğru telaffuz etmek ilk olarak bilinmesi gereken ilimlerdenidir. İlm-i kırâat ve tecvîdin yeri için bkz. Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 51.

² Mesela bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif bi-Mısır, 1972), 5-6.

³ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *'İlmü't-tecvîd: Dirâse Sartiyye Müyessera* ('Ammân: Dâru 'Ammâr, 1426/2005), 5. Çok yönlü bir âlim olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin kırâat ilmine dair vermiş olduğu eserleri görmek için bkz. İbrahim Uludaş, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîr'inde Mütevâtir Kırâatların Nahiv Yönü", *Dîyanet İlmî Dergî* 54/1 (Mart 2018), 17-21.

⁴ İlk dönemde yazılan eserler ve müellifleri arasında şunlar zikredilebilir: Her ne kadar burada tecvîd eserleri zikredilecek olsa da kırâat ilminde yazılmış ilk eser olarak kabul edilmesi dolayısıyla zikredilmeyi hak eden Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm (ö. 224 h.) ve eseri *el-Câmi' fi'l-kirâ'ât*. Tecvîd eserleri: Ebû Müzâhim el-Hâkânî (ö. 325 h.): *el-Kasidetü'l-Hâkânîyye*; İbn Cinnî (ö. 392 h.): *Sırru Sinâ'ati'l-i'râb*; es-Sa'îdî (ö. 410 h.): *et-Tenbîh ale'l-lahni'l-celîyyi ve'l-lahni'l-hafîyyi*; Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437 h.): *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e*; Ebû Amr ed-Dâni (ö. 444 h.): *et-Tabdîd fi'l-*

bilmenin gayesi; dili hatadan korumak olarak belirtilmiştir.⁵ Bundan dolayı tecvîd âlimleri, tecvîd ilmini teorik olarak bilmenin farz-ı kifâye, uygulamanın ise farz-ı ayn olduğunda ittifak etmişlerdir.⁶ Buna göre Kur'an okuyan herkesin, kıraatini *lahn-ı celîden* kurtaracak kadar tecvîd ilmine vâkif olması gerekmektedir. Bu sadece sesi güzel olanlarla alakalı bir husus değildir, Kur'an okuyan herkesi ilgilendirmektedir.⁷ Erken dönemlerden itibaren yazılan eserlerde lahn konusu öncelikli olarak işlenmiştir. Bu makale, 13/19. asır tecvîd ulemasından Ebû Abdillâh Hasan b. İsmail b. Abdillâh ed-Derkezlî'nin (ö. 1327?/1910?) *Hülâsatü'l-'ucâle* isimli tecvîd eserinde lahn konusunun ele alınış şeklini klasik eserlerle mukayeseli bir şekilde vermeyi amaçlamaktadır.⁸ Modern zamanlar ifadesini on dokuzuncu asırdan yirminci asrın son çeyreğine kadar ele aldığımızda tecvîd ilminde kendine mahsus üslûbu ile Derkezlî geçiş döneminin ortalarında eser vermiş bir âlim olarak kabul edilebilir.

itkâni ve't-Tecvîd. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *el-Miyyesser fî 'ilmi't-Tecvîd* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâtü'l-Kur'âniyye, 1430/2009), 16-17.

⁵ Abdü'l-Fettâh es-Seyyid 'Acemî el-Mursafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi Kelâmî'l-Bârî* (Medîne-i Münevvere: Mektebe Tayyibe, 2009), 46.

⁶ Ebü'l-Hasen Nüreddîn Ali el-Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsâni li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1433/2012), 112.

⁷ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tecvîde dair manzum olarak kaleme almış olduğu *el-Mukaddîme* isimli eserinde tecvîdi öğrenerek ona riâyet etmenin farz olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre Allahü Teâlâ Kur'an'ı tecvîd üzere inzâl etmiştir ve bize kadar da bu şekilde ulaşmıştır. Tecvîd, tilâvetin süsü, edâ ve kıraatin de zînetidir. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddîme fî mâ yecibu 'alâ kârî'l-Kur'âni en ya'lemeh*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru Nûru'l-Mektebât, 1427/2006), 3.

⁸ Ebû Abdillâh Hasan b. İsmail b. Abdillâh ed-Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle fî beyâni murâdi'r-risâle fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Doktor Halef Hüseyin Sâlih el-Cebbûrî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2015), 18. Derkezlî, tecvîd, hadis, fıkıh, nahv, tasavvuf ve diğer ilimlerde birçok eser vermiş velûd bir âlimdir. Klasik tecvîd eserlerinde *lahn* konusunu müstakil olarak ele alıp inceleyen birçok tez ve makale vardır. Mesela bkz. Ömer Aslan, "Kur'an Tilâvetinde Tecvîdin Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 357-372; İbrahim Tetik, *Tecvîd İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi, 2016), Atatürk Üniversitesi; Emrullah Tuncel, "İlk Dönem Tecvîd Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129.

Eserinin orijinalliği de bu dönemde yaşamış olmasından ve kullandığı kendine mahsus yönteminden gelmektedir.

Bu çalışmanın yoğunlaştığı alanlardan biri de çağdaş oryantalist anlayışın Kur'an tilâveti konusuna yaklaşımıdır. Kıraat farklılıkları yanında Kur'an tilâvetinin gelişim aşamaları ve Müslüman toplumlardaki yeri oryantalist metinlerde incelemelere konu olmuştur. Özellikle çağdaş dönemde Kur'an tilâveti ile İslam toplumlarının dînî, kültürel ve sosyal hayatları arasındaki irtibatın araştırılmasına büyük yer verildiği görülmektedir. Bu ilginin, Kur'an tilâvetine eğitimde ve sosyal hayatın düzenlemelerinde merkezi yer ayrılması ile ortaya çıktığı söylenebilir. Buna dair bazı ülkelerin mercek altına alınarak araştırıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu ilginin Müslüman toplulukları ortak bir hedefte buluşturarak onların idaresinde bir birleştirici unsur olarak kullanılmaya çalışıldığı da oryantalist değerlendirmelerde yer almıştır. Ayrıca İslam'da ve özellikle Kur'an'da bir orijinal yön olmadığı oryantalist yaklaşımın öne çıkarmaya çalıştığı iddialardandır. Bundan dolayı Kur'an kelimelerinin Hıristiyanlık ve Yahudilik kutsal kitaplarından ve ayrıca kadîm kültürel ve fikrî yapılardan devşirme olduğu şeklinde bir iddia da temellendirilmeye çalışılmaktadır. Makaleye lahn konusunun klasik dönemde ele alınış şekline kısaca değinilerek araştırmaya giriş yapılacaktır.

1. **Lahn Kelimesinin Kavramsal Analizi**

Sözlükte “nağme, ezgi, hata etmek, sözün maksadını anlamak” gibi anlamlara gelen *lahn* istilâhî olarak “dilde ve kıraatte hata yapmak” demektir. Arapça kelimelerin yapılarında ve i'rabda meydana gelen hataya *lahn* denildiği gibi, Kur'an okurken harflerin kendilerinde ve sıfatlarında hata yapmaya da bu isim verilmiştir. Kur'an'da sadece bir âyette (Muhammed 47/30) “ima, ta'riz, kinaye gibi örtülü anlatım” manasında geçerken hadislerde “ezgi, nağme, tegannî” gibi anlama gelen bir kullanıma sahiptir. Yine bu kelimeye dil, lisan anlamı da verilmiştir.⁹ *Lahn* konusunu tecvîd eserinin merkezine yerleştiren erken dönem tecvîd âlimlerinden Kurtubî, kavramın sözcük anlamını dört ayrı başlık altında vermektedir. Bu manalar şu şekilde sıralanabilir: 1- Kendi lehçesi ile konuşmak anlamında اللغة 2- Kıvrak zekâli anlamında الفطنة 3- Belirlenmiş

⁹ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/55-56.

seslerin bir çeşidi (makam) anlamında الضرب 4- Doğrunun zıddı anlamında الخط¹⁰.

2. Klasik Eserlerde *Lahn*

Kavramların ilk olarak kim tarafından, ne zaman, ne sebeple kullanılmış olduğu, o ilmin doğuş ve gelişimini inceleme açısından önem arz etmektedir. Mesela İbnü'l-Cezerî'nin de belirttiği üzere tecvide dair bilinen ilk eser, Hâkânî'nin (ö. 325/937) manzum bir şekilde telif ettiği *Kasîde*'sidir.¹¹ Burada kıraat ve tecvide dair meseleler ele alınmakla beraber التجويد kavramı kullanılmamaktadır. Bununla beraber onun zamanında bu kavramın kullanıldığı bilinmektedir.¹² Dâni (ö. 444/1053) tecvîd ilminin önemli eserlerinden *et-Tabdîd*'de İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) şöyle söylediğini aktarmaktadır: “Kur'an'da [tilâvette] iki *lahn* vardır. Bunlar; celî ve hafî olarak isimlendirilir. Celî olan, i'râba dair hatalardır. Hafî olan ise telaffuzu güzel yapma noktasında harfin hakkını vermemektir.”¹³ Bu bilgiler tecvîd imine dair ilk eserlerin hicrî dördüncü asırda yazılmaya başlandığını göstermektedir. Bunların başında Sa'îdî'ye (ö. 410) ait olan *et-Tenbîh ale'l-Lahni'l-Celîyyi ve'l-Hafîyyi* gelmektedir. Böyle bir eserin varlığı, lahn konusunun erken dönemlerden itibaren incelendiğini göstermektedir.¹⁴ Yine beşinci asırda Dâni'nin *et-Tabdîd fi'l-itkâni ve't-*

¹⁰ Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdab fi't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2009), 55-76.

¹¹ Onun ilk tecvîd eseri yazan âlim olduğuna dair bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, ed. G. Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/280.

¹² İbnü'l-Cezerî'nin Hz. Ali'ye nispet ettiği مَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ وَ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ tanımlı kabul edilecek olursa bu kavramın ilk defa Hz. Ali tarafından kullanıldığı söylenebilir. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'ati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Kahire, 1976), 1/209. Yine İbn Mücâhid ve Sa'îdî gibi âlimlerin eserlerinde de bu kavrama rastlanmaktadır. Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253.

¹³ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *et-Tabdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000), 116.

¹⁴ Klasik tecvîd kitaplarında *lahn* konusunun tanımı ve tasnifine dair birçok esere bakılabilir. Sa'îdî, eserinde *lahn*ın iki çeşidinden bahsetmekte ve *lahn-i celî*yi ilimden behresi olan herkesin bilebileceğini bununla beraber *lahn-i hafî*nin ancak için ehli

tecvîd'inden hemen önce yazılmış olan Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tabkîki lafzî't-tilâve* isimli eseri *tecvîd* ilminin başucu kitaplarından¹⁵.

3. Derkezlî'nin *Hülâsatü'l-'ucâle* İsimli Eserinde *Lahn* Konusu

Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle* ismini verdiği *tecvîd* eserinde mütekaddimîn ve müteehhirîn *tecvîd* âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.¹⁶ Bir mukaddime, yedi bâb, dokuz fasıl ve bir hâtimeden oluşan eserde *lahn* konusuna “hâtıme” bölümünde yer verilmektedir.¹⁷ Müellif,

olanın bilebileceği gizli hatalar olduğunu belirtir. Burada ne tür hataların hangisi kapsamına girdiğine dair birçok örnek de verilmektedir. Bkz. Ebû'l-Hasan Ali b. Ca'fer b. Muhammed es-Sa'îdî, *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celîyyi ve'l-lahni'l-hafîyyi*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000), 259-260; Dâni, *et-Tabdîd*, 116. İmâm İbnü'l-Cezerî'nin manzum eseri *Mukaddime*'yi şerh ettiği eserde Ali el-Kârî, *tecvîd*'in tanımı ve *tecvîdi* uygulamanın hükmüne dair bölümde onu bilmenin farz-ı kifâye, uygulamanın ise farz-ı ayn olduğunu belirttiğinden sonra konuyu *lahn*ler bahsi ile devam ettirmiştir. Ona göre *lahn-i celî*, mana ve i'râbda meydana gelen hatalardır. *Lahn-ı hafî* ise iklâb, izhâr, ihfâ gibi *tecvîd* kaidelerinde meydana gelen hatalardır. Bkz. Ali el-Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye*, 112.

¹⁵ Mekkî bu eserde, kendisinden önce bu konuda eser vermiş kimseye rastlamadığını belirtir. Harflerin sıfatları, isimleri ve manalarında kendisinin herkesten önce geldiğini bildirir. Kur'an'ın lafızlarının *tecvîdinde* ve *tilâvetinin* muhafazasında gerekli şartları ve gerekli bilgiyi ilk verenin kendisi olduğunu söyler. Mekkî, Kur'an okuyan bir kimsenin, kendisinin bu eserde bildirmiş olduğu şeylere riâyet etmek suretiyle ancak hatadan ve *lahn*den uzak kalabileceğini ilave eder. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tabkîki lafzî't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1417/1996), 52-53. Bu konudaki çalışmaların bir listesini bulabilmek için bkz. Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref En-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, thk. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417/1996). Sadece bazı kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1055) benzer bir çalışması için bkz. Ebû Ali Hasan b. Ali el-Ehvâzî, *el-Ve'îz fî'l-kirâ'âti's-semâniyye*, thk. Düreyd Hasan Ahmed ve Beşşâr 'Avâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002).

¹⁶ Derkezlî bu eserini, daha önce kaleme aldığı *Risâletün fî't-Tecvîd* isimli eserinde konuların biraz uzadığını ve karmaşıklaştığını gördüğü için buradaki mevzuları daha muhtasar ve özlü vermek için yazdığını bildirir. Eserin yazılmasının sebebinden bahsettiği yer için bkz. Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 50.

¹⁷ İlk bâbda “isti'âze”den, ikinci bâbda “besmele”den, üçüncü bâbda “nûn-i sâkin ve tenvîn'in ahkâmı”ndan, dördüncü bâbda “med ve kasr”dan, beşinci bâbda “mehâric-i hurûf”dan, altıncı bâbda “harflerin sıfatları”ndan ve son olarak yedinci

bazı konuların tahlili esnasında fıkıh, tarih, ilm-i kelâm, tıp gibi farklı ilimlere de müracaat etmektedir. Bu, eserin yazarının çok yönlü bir âlim olmasının bir neticesidir. Mesela “mehâric-i hurûf” bâbında tıp âlimlerinin görüşlerine yer vermektedir.¹⁸ Müellif, konuları incelerken öncelikle kavramların lugavî ve ıstılâhî anlamlarını vermektedir. Derkezlî, önceki ulemânın yaklaşımlarını (özellikle Ali el-Kârî’nin görüşlerini) zikrettikten sonra kendi fikrini ortaya koymakta ve gerektiğinde âyetlerden de istişhâdda bulunmaktadır. Geçiş döneminde yazılmış bir eser olması, müellifinin kendisinden önceki tecvîd ilmi müktesebâtından tam olarak haberdar olması ve kendine mahsus bir yaklaşım tarzı geliştirmiş olması bu eserin ilm-i tecvîd çalışmaları açısından hususi bir yere yerleşmesine yol açmıştır.

Daha önceki eserlerde rastlanmayan bir özellik olarak Derkezlî’nin incelediği konu başlıklarını da tahlil ettiği görülmektedir. *Lahn* konusunu ele aldığı bölümün başlığı olarak koyduğu “hâtîme” kelimesinin ref’ halinde mahzûf bir mübtedânın haberi olduğunu; nasb halinde mahzûf bir fi’lin mef’ûlü olduğunu bildirmektedir. Bu bölümde daha önce geçmiş bütün bâb ve fasılların bir hülâsasını sunmaktadır. Tecvîd ilmine dair bu kapsamlı eserin *hâtîmesi* olarak Kur’an tilâvetinde meydana gelen hata (*lahn*) konusunu seçmesi bu konuya verdiği önemin de bir göstergesi sayılmalıdır.¹⁹ Mütekaddim veya müteehhir diğer bütün tecvîd eserleri lahni tecvîde giriş konusu olarak anlatırken, Derkezlî bu bahsi son bölümde ele almıştır. Öncelikle, diğer tecvîd eserlerinde de yapıldığı gibi, *lahn* kelimesinin yazılışı ve lugavî anlamı sonra da ıstılâhî anlamı verilir. Bununla beraber ıstılâhî anlamda bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Derkezlî, diğer tecvîd kitaplarının aksine sadece Kur’an okuyucusunun tilâvetinde yapmış olduğu hatadan değil aynı zamanda ilm-i kıraatin bir konusu olarak herhangi bir kıraat imamının bir kıraatini rivâyet eden bir râvînin, rivâyet esnasında yapmış olduğu hatayı da bu kapsamda ele almaktadır.²⁰

bâbda “ahkâmü’r-râ”dan bahsetmektedir. Müellif, hâtîme bölümünde ise *lahn* konusunu ele almaktadır.

¹⁸ Derkezlî, *Hülâsatü’l-‘ucâle*, 360-403.

¹⁹ Derkezlî, *Hülâsatü’l-‘ucâle*, 516.

²⁰ Derkezlî, *Hülâsatü’l-‘ucâle*, 516.

Bütün tecvîd eserlerinde olduğu gibi Derkezlînin eserinde de *lahn* konusu iki bölümde incelenmiştir. Bir üçüncü şıkkın olmaması bu konuda tartışmaya mahal olmadığını göstermektedir. Derkezlî, kavramsal açıklamalara ziyadesiyle yer veren bir âlimdir. *Lahn-i celî*'de “جَلِيّ” ve *lahn-i hafî* tamlamasında “خَفِيّ” kelimelerinin hareke ve şedde durumlarına dikkat çekilir.²¹ Dolayısıyla diğer tecvîd eserlerinin yaklaşım tarzının aksine Derkezlî'nin eserinde kavramsal analizlerin büyük yer tuttuğu görülmektedir. Bu da eserin bilimsel kıymetini artıran bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Lahn-i hafî'nin ıstılâhî anlamında, bu konunun ancak ehil olanın bilebileceği incelikli bir mesele olduğunu belirtilmektedir. Bununla beraber Dâni, İbnü'l-Cezerî ve Ali el-Kârî'nin yaklaşımlarını zikrederken Hâkânî'nin bir beytinde kullandığı ذُو الْحَقِّ kavramından istişhâdda bulunmaktadır.²²

3.1. Derkezlî'ye Göre *Lahn-i Celî*

Derkezlî, *lahn*'in iki çeşidini birbirinden ayıran özellikleri olduğunu belirtir. Bu minvalde *lahn-i celî* olarak kabul ettiği hatalar olarak şunları sıraladığı görülmektedir:

²¹ Mesela Saçaklızâde (ö. 1145/1732), *Cübdü'l-mukîl*'de ikinci fasıl olarak eserinin başlarında yer verdiği *lahn* konusunu daha ziyade ıstılâhî anlamı üzerinden ele almakta ve *lahn* kavramındaki ikili taksimin diğer eserlerde nasıl karşılandığı üzerinden meseleyi incelemektedir. Yani herhangi bir terimsel îzah getirmemektedir. Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'âşî, *Cübdü'l-mukîl*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Ammân: Dâru 'Ammâr, 1429/2008), 111; ilk tecvîd eseri bile denecek kadar kadîm zamanda hem de kitabın ismini bile oluşturacak kadar önem verdiği *lahn* meselesini incelerken Sa'îdî de, konuyu ne tür hataların *lahn*'in hangi çeşidi olacağı ve niçin böyle olduğu şeklinde daha ziyade ıstılâhî anlamları arasındaki farklılaşmayı ele alan bir yaklaşım tarzı sergilemekte ve terimsel îzahlara girmemektedir. Sa'îdî, *et-Tenbîh*, 259-260. *Lahn* konusunu tecvîd anlayışının merkezine oturarak onu en ziyade îzahlarla hem lugavî hem de ıstılâhî bütün görünümünü nerede ise eksiksiz vermiş olan Kurtubî'de de ilm-i kıraatteki râvîlerin yanlış rivâyetlerinin bu kavramın kapsamına dâhil edildiği görülmemektedir. Yani Derkezlî, konuya bu manada başka bir boyut kazandırmıştır denebilir. Kurtubî'nin müstakil bir başlık altında konuya giriş bağlamında yaptığı terimsel îzahları için bkz. Kurtubî, *el-Mûdîb fi't-tecvîd*, 55-56.

²² Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah İbn Hâkân, *el-Manzûmetü'l-Hâkânîyye* (Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs), 12. Beyit, 29-30.

3.1.1. İ'râb Noktasında Meydana Gelen Hatalar

Bunlar, bir kelimeyi olduğu şekilden başka noktaya çevirecek olan *lafzî* ve *manevî* hatalardır. Bu çeşit hata herkesin kolaylıkla fark edebileceği kadar açıktır. Burada kastedilen, bir kelimenin yapıcı unsurlarından olan harf ve harekedeki değişiklikler. *جَاءَ رَأْيِي كَانَ أَنْ لَنْ لَمْ فِي عَنْ عَلِيٍّ مِنْ أَلِيٍّ* gibi kelimeler Derkezi'nin "lafzî âmil" olarak isimlendirdiği türe ait olanlardır. Bu yukarıda verilen kelimelerin herhangi bir harf ve harekesinde yapılan değişiklikler bu türe örnektir.

"Manevî âmil" diye isimlendirilen kelimelerdeki hatalar da lahn-i celî cinsinden olanlardır. Fî'li muzâri'nin *لَمْ* ve *لَنْ* ile cezm edilmesinde, nûn-i te'kîd ve nûn-i nisve'de, tesniye elifi'nin telaffuzunda, cemilik vâv'ında, mâzî fiillerin harekelerinde, *أَنْ* ve *لَنْ* nasb edatlarının fiillerinde vb yapılan hatalar da *lahn-i celî* türüne aittir.²³

3.1.2. Kelimenin Yapısında Meydana Gelen Hatalar

Derkezi, Kur'an okuyucusu veya râvînin hareke, sükûn veya şedde gibi kelimenin binâsında yaptığı hataları da *lahn-i celî* kapsamında değerlendirmektedir. Bu tür hatalara örnek olarak şunlar verilebilir: Fâtiha sûresindeki (أَنعَمْتَ عَلَيْهِمْ) ibaresinde faile delalet eden ت harfinin harekesinin damme veya kesra yapılması; "ayn" harfini ve "mîm" harfini fethalı okuyup "tâ" harfini cezm etmek; kelime-i tevhîd'in (لا اله) bölümünde "hâ" harfini cezm ederek veya şeddeleyerek okumak; bu ibarenin binâsında bulunan bir harfî eksiltmek gibi yapılan hatalar. Müellif, i'râbda meydana gelen değişiklikleri manayı bozsa da bozmasa da *lahn-i celî* grubuna dâhil etmektedir. Bununla beraber vakfedildiğinde son harfin harekesinin sâkin kılınması veya medd-i ıvaz'da nasb edatı olan tenvînin hazfedilerek med yapılması gibi değişiklikler *lahn-i celî* olarak değerlendirilmemektedir. Bu, Derkezi'ye göre kelimenin bulunduğu durumun nahiv açısından gerektirdiği bir şeydir.²⁴ Müellifin, dilin gereği olarak yapılması gereken bir uygulamayı lahn konusunda ele alıp sonra da bunun hata olarak değerlendirilemeyeceğini söylemesi gereksiz bir açıklama olarak değerlendirilebilir.

²³ Derkezi, *Hülasatü'l-'ucâle*, 517-518.

²⁴ Derkezi, *Hülasatü'l-'ucâle*, 518-519.

3.1.3. Kıraat Esnasında *Lahn-i Celî* Yapmanın Hükümü

Derkezli, manayı bozup bozmadığına bakılmaksızın bir harfin başka bir harfle değiştirilmesinin *lahn-i celî* kapsamında değerlendirildiğini söyler. Müellif, Kur'an lafızlarının telaffuzunda ve manalarında bozulmaya yol açtığı için *lahn-i celî* yapmayı günah kabul etmiştir. Bununla beraber, öğretmek gayesi ile bu hataları göstermekte beis yoktur. Telaffuzdaki değişiklik de *lahn-i celî*dir. Mâmâfih, bu hatalar en çok telaffuzda meydana gelmektedir. Bununla beraber şayet kârî, eğitim noktasında elinden gelen her şeyi yapmasına rağmen okurken bir şüphe içerisine girerek hareke, şedde gibi bir hususta zann-ı gâlibine göre okusa yanlış bile olsa bir günaha girmez. Zira Allah, insanı yüklenebileceğinden fazlası ile mükellef tutmaz.²⁵ Bu yaklaşımı konunun merkezine alan Derkezli, fikrine destek olmak üzere farklı âlimlerin fetvalarından örnekler getirir. Mesela İbn Hacer'e göre, okuyacağı kelimedeki bulunan bir harfin hangisi olduğu veya o kelimedeki med olup olmadığı gibi şüpheleri bulunan bir kimsenin, doğru harf ve telaffuza dair zann-ı gâlibi oluşmadan kıraati câiz değildir. (Kelimedeki bulunan bir harfin ت mi ي mi olduğunda tereddüt etmek veya فَال - وَ قَالَ telaffuzu arasında kalmak gibi durumlar buna örnektir.) Yani zann-ı gâlib oluştuğunda okumasında beis yoktur.²⁶ Ebü'l-Fazl Ahmed er-Râzi'ye (ö. 454/1062) göre tilâvet esnasında bir harfin ي mi ت mi olduğunda şüphe eden kişi, eğer ت ile okuduğunda hata yapmış olacağını düşünüyorsa ي harfi ile okumalıdır. Aynı şekilde bir harfin med ile mi kasr ile mi okunacağına şüpheye düşen kişi, med yaptığında hata olacağı kasr ile okuduğunda hata olmayacağı zann-ı gâlibine sahipse kasr ile okumalıdır. Dolayısıyla ona göre, kişi hata olmayacağı ihtimali hangisinde güçlü ise ona göre okumalıdır. Hata yapmış olsa bile günaha girmiş olmaz.²⁷

²⁵ Derkezli, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 519.

²⁶ Burada müellif İbn Hacer'in *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*'sinden delil getirir ama eseri tahkik eden Halef Hüseyin bu metni söz konusu kaynakta bulamadığını belirtir. Derkezli, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 519.

²⁷ Derkezli, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 520-521. Derkezli, bu görüşlerini aktardığı Ebü'l-Fazl er-Râzi hakkında bilgi vermemektedir. Bununla beraber, bu âlimin hadis, kıraat, nahiv ve diğer ilimlerde sika kabul edildiği belirtilmiştir. Yine Ebû Hayyân, es-Semîn el-Halebî ve el-Âlûsî gibi müfessirlerin kendisinden nakillerde bulunduğu görülmektedir. Ali Turgut, "Ebü'l-Fazl er-Râzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Bunlardan anlaşıldığı üzere, bu meseleyi öğrenmeyi ihmal ederek tilâvetinde lahn-i celî yapan kişi günaha girmiş olur. Kur'an eğitimi almasına ve okuyuşunu tashîh etmek için elinden gelen gayreti göstermesine rağmen istemeden hata yapan ise günah değil sevap kazanacaktır. Hz. Aişe (ra) biri Kur'an diğeri ezan okurken hata yapan kişilerden Kur'an okuyan için "Allah senin Cennet yolunu çabuklaştırsın"; ezan okuyan için ise "Allah senin Cehennem yolunu hızlandırsın" demiştir. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda "Kur'an gâlibtir; kendisine üstün gelinemez, oysaki ezanın sözleri kolaydır ve yanlışlarının düzeltilmesi kolaydır" demiştir. Derkezlî bu rivâyeti eğitimi almak için elinden gelen gayreti gösterenin hatasından da sevap kazanacağını belirtmek üzere getirmektedir.²⁸ Dolayısıyla Kur'an tilâvetinin sıhhati meselesinde Derkezlî sağlam niyet ve üstün gayreti ön plana çıkarmaktadır. Bu noktanın fikhî bir hükme mesnet kılınması konunun önemine işaret etmektedir. Bu fikhî hükme salt kendi değerlendirmesi sonucunda ulaşmadığını ortaya koymak üzere Derkezlî'nin fakihlerden de desek aldığı görülmektedir. Bunlardan birinde İbn Hacer kendisine, "Kur'an okurken hata yapana sevap var mıdır?" şeklinde bir soru sorulduğunda; "Her kim i'râbının tam olarak hakkını vererek Kur'an okursa okuduğu her bir harf için kırk hasene vardır. Bazı kelimeleri doğru okuyup diğerlerinde hata yaparsa her bir harf için yirmi hasene vardır. Hiçbir kelimeyi doğru okuyamazsa her bir harf için on hasene vardır" şeklinde Beyhakî'de hadis olarak geçen bir rivâyet ile delil getirmektedir.²⁹ Bu rivâyeti naklettikten sonra bu onun zayıf, münkatı' ve hatta yalan olduğunu söylemesi aslında ele aldığı

Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/315. Ayrıca bk. Hasan b. Kerîdim ez-Zebîdî, *Nakdû ârâi Ebi'l-Fazl er-Râzî en-Nabviyye ve's-Sarfiye fî el-Babri'l-Mubât li-Ebî Hayyân ve'd-Dürri'l-Mesûn li's-Semîn el-Halebî ve Râhbü'l-Me'ânî li'l-Âlûsî* (el-Memleketü'l-Arabiyye es-Süüdiyye: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'l-lügati'l-Arabiyye, Doktora Tezi), 3-4.

²⁸ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 525.

²⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Lîm'atü'l-i'vikâd*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abde'l-Maksûd (Riyâd: Mektebetü Advâü's-Selef, 1415/1995), 84. Benzer bir rivâyette geçen ifadeler şu şekildedir: "Kur'an muhkem sûreler, açık âyetler, kelimeler ve harflerden ibarettir. Her kim o Kur'an'ı doğru bir şekilde okursa başında ve sonunda her bir harf için on hasene vardır..." Age. 77.

konudaki kanaatinde ısrarcı olduğuna bir delil olarak getirilebilir.³⁰ Başka delillerle³¹ sıhhatine asla güvenilmediği anlaşılmasına rağmen böyle bir rivâyetin getirilmesinin sebebi, kıraatini hatadan korumak için özel eğitim alan kişinin kınanamayacağı hatta onun bu gayretinden dolayı hata bile yapsa sevap kazanacağı fikrine destek sağlamaktır. Derkezlî'ye göre lahnin iki çeşidi de kınanmayı gerektiren bir durumdur. Bununla beraber ona göre, telaffuzunu güzelce yapmak ve tilâvetin edasında sahih bir şekle kavuşmak noktasında eğitimini almakta ihmal gösterenler aynı zamanda günah kazanacaklardır. Derkezlî, Kur'an sûrelerinin lafızlarının edasında gerekli eğitimi almaksızın yapılan hatanın günah olduğunda ısrarla durmaktadır. Derkezlî'nin, diğer tecvîd âlimlerinden böyle bir hassasiyeti yaklaşımının temeli kılmakla ayrıldığı söylenebilir.

3.2. Derkezlî'ye Göre *Lahn-i Hafî*

Ona göre lahn-i hafî ancak tecvîd ilminde ehil olan bir kimsenin bilebileceği hatalardır. Bunlar gündelik dilde de kullanılmakta olan bir telaffuzun tahsîniyyât türünden bir noktasının terki sonucu oluşan gizli hatalardır. Her ne kadar gizli olsa da yine de yapanın kınanmasını gerektiren bir şeydir. Zira anlamda bir değişiklik ve bozukluğa yol açmamış olsa da Kur'ânî telaffuzun güzelliğine hâlel getiren bir durumdur. Bu hata ile anlamda bozukluk meydana gelmez. Burada Arabın kullanım tarzına muhalif olan bir telaffuz ihlâli söz konusudur.³²

İzhâr, ihfâ, idğâm, iklâb veya gunne'nin terki veya bunların tatbîkinde bu kurallara hak ettiğinden fazla yer verilmesi türünden hatalar bunlardandır. Derkezlî'ye göre aşağıda bazı örnekleri verilen hatalar bu türe dâhildir: Hadr okuyuşu esnasında bazı harflerde meydana gelen hatalar, *râ* harfinin tekrîr sıfatında üç *râ* sesi vermek, şeddeli olmadığı yerde *râ* harfine şedde sesi vermek, yine ihfâ durumunda tanîn (الطَّيْنِ)³³

³⁰ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 525.

³¹ Süyûtî, Zehebî ve Taberânî gibi âlimler bu haberin güvenilir olmadığını söylemektedirler. Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 525-526.

³² Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 521.

³³ Bu konu genelde harflerin mahreç ve sıfatlar incelenirken ele alınmaktadır. Bu kavram ü harfinin telaffuzunda sakınılması gereken hususlardandır. Buna, sâkin olduğunda ve izhâr halinde iken ü harfine sert bir düzeye atılan bir cismin çıkardığı zil sesine benzer bir gürültülü ses gibi tanımlar getirilmektedir. Kurtubî, *el-Mûdab fi't-tecvîd*, 120-121.

ve sâkin nûn'un sesine harekesi cinsinden bir harf ilavesi, gunne halinde nûn harfinin çınlamaya benzer bir ses ile telaffuzu (التَّنِين) sonucu bir harf tevîdi,³⁴ terkîk (تَرْقِيق) ile ince olarak okunması gereken lâm harfinin tağlîz (تَغْلِيط) ile kalın olarak okunması, yine terkîk ile okunması gereken elif harflerinin tefhîmi (تَفْخِيمُ الأَلْفَات). Bununla beraber lafzatullâhın lâm'ının şartlar oluştuğunda kalın okunması ve aynı zamanda isti'lâ harflerinin kalın okunması hata değil kural gereğidir. Bunların dışındaki durumlarda müstefil sıfatlı harflerin hakkı terkîk ile okunmalarıdır.³⁵ Derkezlî'ye göre, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tayyibe*'sindeki beyit bu konunun özetidir.³⁶ Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) göre ise (حُصَّ ضَعُطُ قِطْ) cümlesinde bir araya getirilmiş olan isti'lâ harfleri, fetha ve damme harekelerinden sonra gelen lafzatullâh'ın lâm harfi ve İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinde belirtilen şartları içerisinde tefhîm edilmesi gereken râ harfi dışında kalın okunacak herhangi bir harf yoktur.³⁷ Derkezlî, bu konuya çok önem vermektedir. Bundan dolayı kalın okunması gereken *abkâmiü'r-râ* ya dair bazı örnekleri bu konudaki bazı istisnâî durumları ve aynı zamanda kalın ve ince okunması gereken lâm ve elif harflerinin durumlarını ele almaktadır. Derkezlî, çoğunlukla Ali el-Kârî'nin açıklamalarını doğrudan nakletmek şeklinde konuyu incelemektedir.³⁸

³⁴ Burada "tatnîn (تَطْنِين)" olarak isimlendirdiği hatanın ne anlama geldiğine dair bir açıklama getirmektedir. Ona göre bu, sesin uzatılmak suretiyle çınlaması ve titremesidir. Harflerin genişletilmesi ve yayılması anlamına gelen "temdîd (تَمْطِيط)" ise farklı harflerin sesini birbirine karıştırmak suretiyle yapılan uzatmalardır. Bu, harekelerin bir yönden diğerine doğru meylettirilmesi ile seste meydana gelen taşma (التفويض بالصوت) anlamına gelmektedir. Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 522.

³⁵ Şunlar bu hatalardandır: Lazatullâhtan önce gelen lâm harfinin kalınlaştırılması (وَمَنْ وَتَوَلَّى اللَّهُ قُلُ اللَّيْمِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ) terkîk ile okunması gereken elif harflerinin tefhîmi (الصَّلَاةُ الطَّلَاق) kelimelerinde olduğu gibi. Bununla beraber lâm harfine tabi olarak Verş rivâyetinde elifin tağlîz ile okunmasının caiz olduğu da bilinmelidir. Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 522-523.

³⁶ Bu mısraı aktarırken yapmış olduğu bazı kelimelerdeki tahrife dair muhakkikin dipnotuna bakılabilir. Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 523, dp. 1ve 2. İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'deki bu mısraı için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kerâ'ati'l-'aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bi (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994), 36.

³⁷ Ali el-Kârî, *el-Minehü'l-fikeriyye*, 131.

³⁸ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 523-525.

3.3. Tilâveti *Lahn*'den Kurtarmak Maksudı ile Alınacak Eğitimin Önemi

Derkezlî, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'de tecvidin öğrenimini şart olarak gösteren yaklaşımını³⁹ genelleştirme eğilimindedir. Hatta ona göre, Ali el-Kârî'nin مَنْ لَمْ يُجَوِّدْ cümlesini لَمْ يُصَحِّحْ şeklinde tefsir etmesi,⁴⁰ bunu bütün tecvîd kâidelerine şâmil bir hale getirme çabası dolayısıyladır. Ona göre bu, telaffuzu ve anlamı bozan bir okuyuş şeklidir. Bu, *lahn-i hafî* de içine alacak şekilde bütün hataları kapsayan yaklaşıma muhaliftir. Bu, sadece Ali el-Kârî tarafından *lahn-i celî*'yi kapsayacak şekilde anlaşılmasıdır. Derkezlî, Ali el-Kârî'nin *Mukaddime*'de bulunan tecvîd tarifini de esas alarak yapmış olduğu yorumları olduğu gibi aktarmaktadır.⁴¹ Derkezlî, diğer tecvîd âlimleri gibi, tecvîd ilmini teorik olarak bilmenin farz-ı kifâye, tatbik etmenin ise farz-ı ayn olduğu görüşündedir. Zira ona göre bu, bütün mükelleflerin tâkat getirebilecekleri bir husus değildir. İnsana taşıyamayacağını yüklemek, Allah'ın insanlar üzerindeki sünnetine aykırıdır. Dolayısıyla öncelikle Kur'an okuyucusu tecvîd ilmini, bu işte maharet kesbetmiş hâzik bir hocadan ta'lîm etmesi gerekir. Bu ehil kimsenin bir hocadan icazetli olmasını Derkezlî, Süyûtî'nin de şahitliği ile şart olarak görmemektedir. Ona göre, bir kimse bir hocadan icâzetli olmasa bile eğer işin ehli ise Kur'an öğretmesi câizdir. Ona göre bir Kur'an öğreticisinde bulunması gereken özellikler şunlardır: Akıllı, Müslüman, güvenilir (bu şartın yerine gelmesi için aynı zamanda bülüğ çağına ermiş olmasını şart koşar; zira ona göre, bülüğ çağına ermeyen bir çocuk güvenilir olamaz), zekâsı yerinde olması ve izzet-i nefsinin zedeleyici vasıflardan ve insanı günaha sürükleyen şeylerden uzak durmasıdır.⁴²

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 36; İbnü'l-Cezerî, *el-Mükaddime*, 3.

⁴⁰ Bu açıklama مَنْ لَمْ يُجَوِّدْ ifadesinin kapsamını Derkezlî'nin diğer ifade kadar görmediği şeklinde değerlendirilebilir. Aynı zamanda Ali el-Kârî'ye göre *lahn-i hafî* kısmına giren hatalar, yapıldığı takdirde şedid bir azabı müstelzim olan ve kaçınılması farz-ı ayn olan hatalar cinsinden değildir. Bkz. Ali el-Kârî, *el-Minebü'l-fikriyye*, 112-113.

⁴¹ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 527-529.

⁴² Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 529-531. Burada nakledilen bölümde Süyûtî, bunun sadece Kur'an öğretimi ile sınırlı olmayıp bütün ilimler için geçerli olduğunu bildirmektedir.

Derkezlî, ehl-i kitâbın içerisinde Allah'ın âyetlerini lââyık olduğu şekilde okuyanlar olduğunu söyleyen âyetleri de bu yaklaşımına destek olarak getirmektedir. O yine, Hz. Peygamber'in "Sizce gereken benim sünnetime ve benden sonra gelecek olan râşid halîfelerin yoluna tâbî olmaktır. Buna azı dişlerinizle sımsıkı sarılın. Birtakım yeni şeyler uydurmaktan uzak durun"⁴³ hadisinde kastettiği şeylerden birinin de Kur'an okurken Hz. Peygamber'in öğrettiği gibi okumak olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Aslında çok farklı bir konudaki âyetleri destek mâhiyetinde getirerek bu noktanın üzerinde bu derece durması, kendisinden önceki tecvîd ulemasının eserlerinde çok rastlanılan bir şey değildir. Zira burada o, Kur'an tilâvetini, İslam'ın bütüncül bir hayat oluşturucu unsurlarından biri olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ı öğretildiği şekilde okumak ve özellikle *lahn-i celâden* berî kılmak Hz. Peygamber'e ittibânın şartlarından biri olarak belirmektedir. Hatta burada Abdullah ibn Ömer'in, tembelliğinden dolayı yeterli ihtimamı göstermeyip kıraatinde *lahn* yaptığında oğlunu dövdüğünü de bir rivâyet olarak zikretmektedir.⁴⁵ Kur'an kıraati esnasında *lahn*den kaçınmanın önemini vurgulamak üzere birçok rivâyet nakledilirken İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inden Übeyy ibn Ka'b'ın (ra) "Kur'an'ı hıfz ettiğiniz gibi [tilâvet esnasında *lahn*den uzak kalabilmek için] Kur'an Arapça'sını da

⁴³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Lîm'atü'l-i'tikâd*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abde'l-Maksûd (Riyâd: Mektebetü Advâü's-Selef, 1415/1995), 39.

⁴⁴ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 532-536.

⁴⁵ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 535-536. Buradan Kur'an eğitim ve öğretiminde dayağın meşruluğu gibi bir noktaya gitmek, meseleyi anlamayarak aslından sapma olarak değerlendirilmelidir. Derkezlî, konuyu detayları ile vermemekte ve meseleyi *lahn*den kaçınmanın önemine dair çarpıcı bir örnek olarak ortaya koymaktadır. Bu konunun mütemmim cüz'ü bağlamında aynı yerde getirdiği bir başka rivâyete göre ise Hz. Ebûbekir; "Kur'an okurken bir âyeti unutmak bana Kur'an okurken *lahn* yapmaktan daha sevimsizdir" demektedir ki burada "أَحَبُّ إِلَيَّ مَنْ أَنْقَرَأَ وَالْحَنَ" *lahn* kavramını kullanıyor olması bu kavramın erken devirlerden itibaren bilindiğine ve kullanıldığına bir delil olarak getirilebilir. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, "Kitâbü Fezâilü'l-Kur'an" 30416, 30419, thk. Muhammed b. Abdullâh el-Cum'a – Muhammed b. İbrahim el-Lahîdân (Riyâd: Mektebetü'r-Reşîd, 1425/2004), 10/206. Aynı yerde Zeyd b. Sâbit'in (ra), Hz. Ömer kendisi ile Kur'an'ın cem'i hakkında istişare ettiğinde aynı kelimeyi kullandığına dair rivâyete de ulaşılabilir.

öğreniniz”⁴⁶ buyurduğu nakledilir. Ayrıca Hz. Ali'nin söylediği nakledilen meşhur sözdeki (“tertîl; harflerin tecvîdi ve vakf edilecek yerleri bilmektir”⁴⁷) tecvîdin vücûbiyet ifade ederken, ikinci kısımdaki vakf edilecek yerleri bilme meselesinin vâcib olan hususlardan olmadığını söyler. Buna da İbnü'l-Cezerî'nin “Kur'an'da vakf edilmesi vâcib olan hiçbir yer yoktur”⁴⁸ meâlindeki sözünü delil getirir.⁴⁹ Bütün bu açıklamalarının peşinden Derkezlî, bu uyarıların ve ikâbın Kur'an'ı *lahn*den kurtararak okumak için gerekli tedrisâtı almayan, bu konuda ihmalkârlık gösterenleri kapsadığını söyler. Hatta ona göre, âyetler ve hadîsler bu konuda büyük bir ikâzı muhtevîdir. Bundan dolayı elinden gelen gayreti göstermesine rağmen hata yapan değil günah kazanmak, gayreti ve samimiyetinden dolayı sevap kazanacaktır. Kur'an, yeterli önlemi ve gerekli tedrisâtı almayanların aleyhine kıyâmette şahitlik edecektir.⁵⁰ Bundan dolayı, bu eksikliğin farkına varanlar hemen tövbe etmeli ve derhal okuyuşlarındaki hataları düzeltmek için gerekli dersleri ve eğitimi almalıdırlar. Bu konu hem selef hem de halef ulemâsının üzerinde titizlikle durdukları bir konudur. Onlar, Kur'an kıraatini bir ibadet olarak kabul etmiş ve burada meydana gelecek hataların Allah'a kullukta meydana gelen hatalar cinsinden olduğunu söylemişlerdir. Buna bir delil olarak da Hâkânî'nin “Kur'an ilminin başta geleni onun hıfzının en yetkin bir şekilde yerine getirilmesidir/ve onun senin ağzında oluşabilecek *lahn*li okuyuşlarının ne olduğunu bilmektir”⁵¹ beytini delil

⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, “Kitâbü Fezâilü'l-Kur'ân” 30413, 10/205.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, 1/209.

⁴⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime fî mâ yecibu 'alâ kârî'i'l-Kur'âni en ya'lemeh*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dârü Nûri'l-Mektebât, 1427/2006), 8.

⁴⁹ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 536-538. Yine Ali el-Kârî'nin *lahn*den kaçınmak maksadı ile bu ilmi öğrenmenin vücûbiyetini ifade eden “çünkü Allah Kur'an'ı, onun tecvîd ile okunması emri ile inzâl etmiştir” dediğini nakleder. Bunun için bk. Ali el-Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye*, 114. Derkezlî, yine Ali el-Kârî'ye ait olan ve “nice Kur'an okuyan vardır ki Kur'an ona lanet eder” şeklindeki hadîs-i şerifi, Kur'an'ın yapısında (mebânî) ve manasında (me'ânî) bozukluk meydana getirmek şeklindeki açıklamasına, bu iki noktada da hataya düşmüş kabul edileceğinden lâhin'in de bu kapsama girdiğini söyleyerek îzâhta bulunur.

⁵⁰ Derkezlî, *Hülâsatü'l-'ucâle*, 540-541.

⁵¹ İbn Hâkân, *el-Manzûmetü'l-Hâkânîyye*, 23. Beyit, 30.

olarak getirmektedir.⁵² Derkezlî, bu konunun peşinden onunla irtibatını da vererek Kur'an elde etme yani Kur'an tedrisâtında hangi yolların olduğu ve bunlardan hangisinin evlâ olduğuna ve “merâtibü't-tilâve” olarak bilinen ve bütün kurrâ imamlar nazarında tamamı makbul kabul edilen konuya dair geniş malûmâtlar vermektedir ki bu konu tarafımızdan ayrı bir inceleme konusu yapılacaktır.⁵³

4. Çağdaş Oryantalistlerin Çalışmalarında İlk Dönem Kur'an Tilâvetinin Özelliklerine Dair Yaklaşımlar

Klasik dönem oryantalistlerinin birçoğunun da kabul ettiği gibi Kur'an tilâveti üzerine çalışmalar yapan çağdaş oryantalistlerin güçlü temsilcilerinden M. Anna Gade'e göre de “tilâvet”, Kur'an'ın yüksek bir sesle okunması ve mesajının takip edilmesini içermektedir.⁵⁴ Tatbikatta Kur'an okuma uygulamalarının aslen *tertîl* ve *tecvîd* olarak iki kavram üzerinden gerçekleştiğini belirten bu yaklaşım sahiplerine göre “Kur'an'ı tertîl ile okuyun”⁵⁵ âyetinde söz konusu edilen de tecvîd kâidelerine uygun tilâvetir. Tecvîdin okuyuşa müzikal bir keyfiyet de sağladığı belirtilen bu yaklaşımda, bu kurallar ve kendine mahsus bu okuyuş tarzı ile Kur'an kıraati eşsiz âhengine ulaşmakta ve aleladelikten

⁵² Derkezlî, *Hülasatü'l-'ucâle*, 543. Derkezlî, bu hususu çok geniş tutmuş ve bütün rivâyetleri, Kur'an'ı *lahûden* masun kılacak şekilde okumanın vücûbiyetini açıklama sadedinde getirmiştir.

⁵³ Derkezlî, *Hülasatü'l-'ucâle*, 544-565.

⁵⁴ Bu yaklaşımda olan çağdaş bir oryantalist çalışma için bkz. M. Anna Gade, “Recitation of The Qur'ân”, *Encyclopaedia of The Qur'ân*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden–Boston: Brill, 2004), 4/367. Kur'ânî kavramları kadim kültür, ideoloji ve dinî yaklaşımların bir yansıması olarak sunabilme gayesine matuf olarak oryantalist yaklaşım “Kur'an”ın kelime kökeninin kadim dillerden devşirme olduğunu da iddia etmiştir. Bu konuda hem klasik hem de modern/çağdaş dönem oryantalizminde pek çok örnek bulmak mümkündür. Horovitz'den alıntıyla Bell, “Kur'an” isminin aslının Süryanice “çeryâna” olduğunu iddia eder. Bu türden açıklamalarının devamı bağlamında Bell, “salat” kelimesinin Hristiyanlıktan, “zekât” ve “Ramazan orucu”nun Yahudi ve Hristiyan anlayış ve uygulamalarından devşirildiğini iddia eder. Ona göre “Hacc”, İslam öncesi Arap geleneğinden bazı değişikliklerle aktarılmıştır. Richard Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment* (London: Edinburgh University, 1926), 90-91, 142, 146.

⁵⁵ el-Müzzemmil 73/4.

kurtulmaktadır.⁵⁶ Sadece bir okuyuş güzelliği yakalamak anlamında değil, İslam toplumlarının hepsinde aynı his ve yaklaşımı oluşturması açısından da Kur'an tilâveti hayati bir önemi hâizdir.⁵⁷ Tecvîd kurallarının, erken dönemlerden itibaren şifâhen öğretilmiş olduğunu belirten çağdaş oryantalistlerden Denny'e göre, bu kuralların tam olarak uygulanması ancak ehil bir hoca tarafından öğretilmesi ile mümkün olabilecektir. Sahih bir telaffuz ile doğru bir seslendirmeye sahip olmak ona göre Batılı eğitim merkezlerindeki öğrencilere ders kitabı olarak tasarlanan Arapça ders kitaplarının giriş bölümlerinde belirtilen Arapça seslendirme şekillerini öğrenmekten daha kolay değildir. Bundan dolayı aslına uygun telaffuz için kişinin ya anadilinin Arapça olması veya en azından ehil biri tarafından gerçekleştirilmiş ses kayıtlarına sahip olması îcâp eder.⁵⁸

Çağdaş oryantalistler, kıraat farklılıkları meselesinde olduğu gibi tecvîdin bir standarda kavuşmasında da ana etkenin özellikle Abbâsî dönemi idarecilerinin bu konuya verdikleri önem olduğunu belirtmektedirler. Müslüman toplumların idarecilerinin konuya yaklaşımları ile de bağlantısını kuran kimi çağdaş oryantalistler, Kur'an tilâvetinin farklı Müslüman ülkelerdeki uygulama şekli ve etkisine dair çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarını Endonezya üzerinde yoğunlaştıran Denny, bu İslam ülkesinde, tecvide dair eser basımı ve eğitim programlarının diğer Müslüman ülkelerden çok daha fazla olduğunu belirtir. Bunun sebeplerinin başında nüfus yoğunluğu gelmekle beraber özellikle Mısırlı kâriyelerden Arapça ve tecvîd öğrenen Endonezyalı Müslümanların sadece ana şehirlerde değil küçük yerleşim yerlerinde buna ilgi göstermiş olması da bir etkidir. Zaten Endonezya özelinde Kur'an tilâvetinin toplumun hem eğitilmesinde hem de toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu da

⁵⁶ Böyle bir yaklaşım tarzının benimsendiği bir çalışma için bkz. Gade, "Recitation of The Qur'an", 373.

⁵⁷ Semâda ve dünyada vuku bulan her hâdisenin Allah'ın ilmi ve hikmetinin bir gereği olduğu gibi, Allah'ın kelimelerinden oluşan Kur'an'ın da hem okunması hem de manası ile Allah'ın eşsiz hikmetlerini hâvî olduğuna dair bkz. Erdoğan Baş, "Kur'an'ı Anlama Dereceleri ve Takva", *Tasavvuf* 9 (2002), 188.

⁵⁸ Bu değerlendirmeler için bkz. Frederick Mathewson Denny, "Qur'an Recitation: A Tradition of Oral Performance and Transmission", *Oral Tradition* (Columbia: Columbia: University of Missouri, 1989), 4 (1-2)/ 15-16.

bilinmektedir. Denny, bu küçük yerleşim yerlerinden Surabaya'yı örnek olarak vermekte ve burada eski bir Arap nüfusun yaşadığı ve Kur'an tilâveti geleneğinin çok yaygın olduğunu belirtmektedir. Kendilerine çok hürmet edilen Kur'an hocalarına sahip olan bu bölgede, üstadlar ve talebeleri ile Kur'an tilâvetinin yaygınlığı sayesinde doğu Cava ve Madura halkı din ve ibadet hayatını canlı tutmaktadırlar.⁵⁹

Çağdaş oryantalistlerden tecvîd kurallarının, Kur'an'ın okunuş şeklinin aynılığı ve muhafaza edilmiş bir tutarlılığa sahip olmasında büyük rol oynadığını söyleyenler vardır.⁶⁰ Yine Müslüman hassasiyetinde bizzat sesin kendisine ilâhî bir öz yüklendiğini ve dolayısıyla Kur'an tilâvetinin salt okunan bir metin olmaktan ziyade kişi ve toplumun ilâhî bir tınıya katılımı anlamı taşıdığını, tilâvetin bizzat kendisinin anlama yönelik bir etkisinin de olduğunu ve bunu sağlayan tecvîd ilmi ve kâidelerinin büyük önem taşıdığını söyleyenler de vardır.⁶¹ Kur'an çalışmalarında kendisinden sonraki oryantalist yaklaşımı hem bilgi ve belge açısından beslemiş ve hem de yaklaşım tarzı olarak en çok etkilemiş araştırmacılardan Nöldeke, ilk dönem ve sonrasında yazılmış tecvîd eserlerine dair değerlendirmesinde o zamanların telaffuz bolluğunun önüne geçmek ve telaffuzda birliği sağlamak için kuralları belirleyen eserler ortaya konmasına ihtiyaç hissedildiği ve bununla sahih seslendirme imkânının elde edildiğini belirtir. Nöldeke, her ne kadar anlamı "Kur'an'ın tefekkuhu (anlaşılması)" demeye gelse de Mekke'nin *er-Ri'âye*'sinde ilk defa fıkıh ile lügati birleştirdiğini de söyler.⁶² Ona göre

⁵⁹ Bu değerlendirmeler için bkz. Denny, "Qur'an Recitation: A Tradition of Oral Performance and Transmission", 16.

⁶⁰ Efim Rezvan, "Orthography", *Encyclopaedia of The Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden-Boston: Brill, 2003), 3/606-607.

⁶¹ Böyle bir değerlendirmede bulunan Nelson'a göre Kur'an'ın İslam hayatının merkezinde yer aldığı kabul edilmekle beraber, bu kaynağın metinsel seslendirilişinin yolu olan "tilâvet" in dinamiklerinin ne olduğu çoğunlukla araştırmacılar tarafından ihmal edilmiştir. Müslümanlar, sıradan bir müzik olayı gibi değerlendirilir endişesi ile bu tür araştırmalardan uzak durmuşlardır. Bkz. Kristina Nelson, *The Art of Reciting the Qur'an* (Kahire/New York: The American University in Cairo Press, 2001), 14-21.

⁶² Bu değerlendirmeleri için bkz. Theodor Nöldeke vd., *The History of the Qur'an*, ed. ve çev. Wolfgang H. Behn (Leiden-Boston: Brill, 2013), 568-570.

selef ve halef âlimleri bir tilâvetin ancak tertîl ve tedebbür ile olduğunda sahih olacağını söylemişlerdir.⁶³ *Lahn* konusuna değindiği yerde Nöldeke, bu konunun Hâkânî'nin eserinden sonra zaruri bilgiler sıralamasına girdiğini iddia eder. Hatta o, bu kavram ve içeriğine dair bilginin zaruri olarak kabul edilmesinin Hz. Ömer'e atfedildiğini bildirdiği "Kur'an'da lahni öğrenin!"⁶⁴ ifadesine istinad ettiğini söyler.⁶⁵

Oryantalist düşüncenin lahn kavramı üzerinden bir düşünce geliştirmek yerine tecvîd ve tecvîdi doğuran şartları önceledikleri görülmektedir. Burada hem Arapçanın oluşumuna katkısı ve hem de dilin kemâline giden yolda bu eserlerin salt bir okuma kolaylığı sağlayıcı yönünü ele almaktan ziyade, dilin tekevvün edici unsurlarından biri olarak temâyüz ettiği görülmektedir. Yani tecvîd kaideleri, hem Kur'an'ın aslı okunuş halini ortaya koyarak telaffuzun muhafazasına ve hem de Arapça lügat ve fonetik yapılanmasının teşekkülünde oluşturucu umdelerin ortaya çıkmasına çok büyük katkıda bulunmuştur.

SONUÇ

Kur'an tilâvetini açığıyla gizlisiyle bütün hatalardan uzak kılmak Müslümanların üzerinde titizlikle durdukları bir konudur. Kur'an, tilâveti ile ibadet edilen bir ilâhî kitaptır. Bundan dolayı onun nasıl okunması gerektiği Hz. Peygamber ve sahabe tarafından öğretilmiştir. İlk dönemlerde kıraat farklılıklarında olduğu gibi tilâvet incelikleri de şifâhî bir yolla aktarılmıştır. Yazılı eserlerin ortaya çıktığı hicri 4-5. asırlardan itibaren ise tecvîd kâideleri nakledilen bilgiler ışığında teorik olarak belirlendi. İlk telif edilen eserlerden itibaren Kur'an okurken yapılan hata anlamında *lahn* konusunun merkezde yer aldığı görülmektedir. Bu hataların neler olduğu ve tasnifi, bunları işleyenlerin durumu ve bu kurallara uyarak Kur'an okuyanların elde edeceği mükâfata dair değerlendirmelerde bulunuldu. Lahn meselesi, tecvîd eserlerinin girişinde kendisine yer verilen bir konudur. Kavramsal ve ıstılâhî açıklamalarla konunun önemi ve yeri detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Çok ciddi bir literatürün ortaya çıkmasına yol açan bu kavram, tecvîd eserlerine isim olarak verilecek kadar önemli bir konuma sahiptir. Klasik dönem tecvîd

⁶³ Nöldeke vd., *The History of the Qur'an*, 533-534.

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Kitâbü Fezâilî'l-Kur'ân" 30424, 10/207.

⁶⁵ Nöldeke vd., *The History of the Qur'an*, 568-569.

ulemâsının konuyu sadece teknik yönü ile değil, şer'î olarak da inceledikleri görülmektedir. Bu minvalde lahn konusuna verilen değer, kulun Allah'a olan ubudiyetinin derecesi ile bir tutulmuştur.

Yazdığı tecvîd eserini kendisinden önceki eserlerden belirgin bir şekilde farklı bir üslupla kaleme almış olan Derkezlî de *lahn* konusuna büyük bir yer ayırmıştır. Önceki müelliflerin aksine Dekezlî, konuyu "hâtîme başlığı altında kitabın son bölümünde incelemektedir. Bu durum, onun meseleye verdiği değer bir ifadesi olarak okunmalıdır. Eserini oluştururken kendinden önceki birikimden çok ciddi oranda yaralanan Derkezlî, metot olarak mukaddem tecvîd eserlerinden farklılaşmıştır. Onun bu konuda niyet, samimiyet ve gayreti öne çıkardığı görülmektedir. Özellikle bu noktada eğitimi çok büyük bir adım olarak görmesi ve hatta Allah katında hata yaparak sevap kazandıracak bir uygulama haline getirmesi Derkezlî'nin lahn konusuna verdiği önem ve değer bir başka önemli göstergesidir. Bununla beraber bu noktadaki ihmali de salt bir teknik konudaki ihmal olarak değil Allah'a kulluğun bir zaafiyeti olarak ortaya koyma çabası da yine bu geçiş dönemi tecvîd âliminin eserine has olan yönlerdendir. Ayrıca formel bir eğitimi şart görmemesi ve işin ne şekilde olursa olsun ehli olanların eğitici pozisyonunda bulunabileceklerini belirtmesi bugün bile üzerinde ciddi olarak durulması gereken noktalardandır. Bu konunun Derkezlî'de, sadece tecvîdin bir bölümü olarak değil; itikâdî bir görüntü içerisinde sunulduğu görülmektedir. Derkezlî'nin çok ciddi bir fikrî alt yapı ile konuyu tahlil ettiği görülmektedir. Günümüzde tecvîd ilminin bir konusu ile itikadi konum arasında irtibat kurmak anlaşılması zor bir meseledir. Dolayısıyla Müslümanların *lahn* meselesini itikâdî ve hayâtî bir konu yapmakta tereddüt etmeyen bu yaklaşım tarzının Kur'an'a verdiği değere dair bir teyakkuz halinde olunması gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Bu çalışmada ayrıca, Kur'an, kıraat ve tilâvet üzerine çalışmalar yapan oryantalistlerin Kur'an tilâveti ve onun İslam toplumlarındaki etkisine dair ortaya attıkları görüşleri tahlil edilmiştir. Bütün oryantalistler değil, temsil gücü yüksek metinler dikkate alınarak özellikle çağdaş dönem araştırmacılarının yaklaşımları verilmiştir. Gerektiğinde çağdaş dönem öncesi yazılmış oryantalist metinlere de müracaat edilmiştir. İncelenen bu oryantalist metinlerde reddedilmesi gereken noktalar olduğu gibi kabul edilebilir hususlar da vardır. Reddedilmesi gereken noktaların başında, bu çağdaş oryantalist metinlerin meseleyi siyâsî bir

bağlama çabası gelmektedir. İslam toplumlarındaki Kur'an hassasiyeti, Kur'an tilâveti noktasından ele alınıp kullanılmaktadır. Buna göre Müslümanların idarecileri konumunda bulunanlar, bu hassasiyeti ön plana aldıklarını gösteren çeşitli faaliyetler geliştirmişlerdir. Camilerde, eğitim kurumlarında Kur'an tilâvetini geliştirecek program ve müfredatın asıl amacı bu yaklaşıma göre, Müslümanları memnun etmek suretiyle onların idare ile ilişkilerinde olumlu bir tavır geliştirmektir. İncelenen metinlere yansıyan bu yaklaşımda, genel bir tavır olarak İslâmî ve Kur'ânî konuların incelenmesinde siyâsî bir arka plan aranmaktadır. Bu yaklaşıma destek olmak üzere kullanılan bir diğer argüman ise; Kur'an'ın cemi, istinsâhı ve kıraat farklılıkları konularında olduğu gibi Kur'an tilâvetinin de tecvîd kuralları ile standart hale getirilmesinin siyâsî birliği sağlamaya yönelik bir iktidar faaliyeti olarak görmektir. Özellikle Abbasi döneminde ortaya çıkan bu standartlaştırma faaliyetleri, oryantalist yaklaşıma göre, kendilerine bağlılıklarını sağlayarak Müslümanların yöneticilerinin toplumları kontrol altında tutabilme hedefine hizmet etmiştir. Bütün bu yaklaşımlarda konuya dair asıl metinlere gidilmeden, İslam tarihi ve kültürel geçmişi yok sayılarak sathî bir değerlendirmeye ulaşıldığı görülmektedir. Bunun yanında bu metinlerdeki bir diğer tenkit edilmesi gereken nokta Kur'an'ın orijinal olmadığıdır. Buna göre, kelimelerinden içerdiği ahkâmın büyük bir bölümüne kadar Kur'an, önceki dinlerden ve kutsal kitaplarından alıntılarla yazılmıştır.

Bu metinlerde önemli İslam ülkeleri üzerinde hususi çalışmalar yapılmak suretiyle bu ülkelerdeki İslâmî gelişimde Kur'an tilâvetinin oynadığı rolü anlamaya yardımcı olması, olumlu ve hatta gerekli kabul edilmesi gereken noktalardandır. Müslüman topluluklarda Kur'an tilâveti faaliyet ve programlarının Müslüman fert ve toplumun inşâ edici unsurlarından olduğunun örnekleri ile vurgulanması da incelenen çağdaş oryantalist metinlerin olumlu bir şekilde kabul edilmesi gereken noktalarındandır. Böylelikle çağdaş oryantalist metinlerde Kur'an tilâvetinin sadece sanatsal ve belli şekilsel özelliklerin yerine getirilmesinden ibaret bir konu olmayıp hayâtî bir veçheye sahip olduğu vurgulanmış olmaktadır. Bu hedefe ulaştırılan unsurlardan biri olarak tilâveti hatadan korumak maksadına yönelik *labn* konusu da tecvidin çok önemli bir meselesi olarak oryantalist metinlere göre bilinmesi zarûrî olan bilgiler arasındadır.

KAYNAKÇA

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehü'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atâyâ. Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1433/2012.
- Aslan, Ömer. "Kur'an Tilavetinde Tecvidin Gerekliđi ve Lahn (Okuyuş Hataları)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 357-372.
- Baş, Erdoğan. "Kur'an'ı Anlama Dereceleri ve Takva". *Tasavvuf* 9 (2002), 187-207.
- Bell, Richard. *The Origin of Islam in its Christian Environment*. London: Edinburgh University, 1926.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû 'Amr Osman b. Sa'id. *et-Tabdûd fî'l-İtkâni ve't-Tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûri el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000.
- Denny, Frederick Mathewson. "Qur'an Recitation: A Tradition of Oral Performance and Transmission". *Oral Tradition* 4 (1-2)/15-16. Columbia: University of Missouri, 1989.
- Derkezli, Ebû Abdillâh Hasan b. İsmail b. Abdillâh. *Hülâsatü'l-'ucâle fî beyâni murâdi'r-risâle fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Doktor Halef Hüseyin Sâlih el-Cebbûri. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2015.
- Ehvâzî, Ebû Ali el-Hasan b. Ali. *el-Veçîz fî'l-kirâ'âti's-semâniyye*. thk. Düreyd Hasan Ahmed ve Beşşâr 'Avâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- Gade, M. Anna. "Recitation of The Qur'an". *Encyclopaedia of The Qur'an*. ed. Jane Dammen McAuliffe. 4/367-385. Leiden–Boston: Brill, 2004.
- Hamed, Ğânim Kaddûri. *'İlmü't-Tecvîd: Dirâse Saviyye Müyessera*. 'Ammân: Dâru 'Ammâr, 1426/2005.
- Hamed, Ğânim Kaddûri. *el-Müyesser fî 'ilmi't-Tecvîd*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 1430/2009.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef fî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Muhammed b. Abdullâh el-Cum'a – Muhammed b. İbrahim el-Lahîdân. Riyâd: Mektebetü'r-Reşîd, 1425/2004.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-Mukaddime fî mâ yecibu 'alâ kâri'i'l-Kur'âni en ya'lemeh.* thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr.* thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Kahire, 1976.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd.* thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'* 2. ed. G. Bergstraesser. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-Mukaddime fî mâ yecibu 'alâ kâri'i'l-Kur'âni en ya'lemeh.* thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûru'l-Mektebât, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr.* thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994.
- İbn Hâkân, Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah. *el-Manzûmetü'l-Hâkâniyye.* Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *Lüm'atü'l-i'tikâd.* thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abde'l-Maksûd. Riyâd: Mektebetü Advâü's-Selef, 1415/1995.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât.* thk. Doktor Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif bi-Mısr, 1972.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdib fi't-tecvîd.* thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2009.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebû Muhammed. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e ve tabkîki lafzi't-tilâve.* thk. Ahmet Hasan Ferhat. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1417/1996.
- Mursafî, Abdül'Fettâh es-Seyyid 'Acemî. *Hidâyetü'l-kâri ilâ tecvîdi Kelâmi'l-Bârî.* Medîne-i Münevvere: Mektebe Tayyibe, 2009.
- Nelson, Kristina. *The Art of Reciting the Qur'an.* Kahire/New York: The American University in Cairo Press, 2001.

- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref. *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417/1996.
- Nöldeke, Theodor vd. *The History of the Qur'an*. ed. ve çev. Wolfgang H. Behn. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Rezvan, Efim. "Orthography". *Encyclopaedia of The Qur'an*. ed. Jane Dammen McAuliffe. 3/604-608. Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî. *Cühdü'l-mukal*. thk. Sâlim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1429/2008.
- Sa'îdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ca'fer b. Muhammed. *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celîyyi ve'l-lahni'l-hafîyyi*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Tuncel, Emrullah. "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2020), 105-129.
- Turgut, Ali. "Ebü'l-Fazl er-Râzî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludaş, İbrahim. "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîr'inde Mütevâtir Kırâatların Nahiv Yönü". *Diyanet İlmî Dergi* 54/1 (Mart 2018), 11-46.
- Zebîdî, Hasan b. Kerîdim. *Nakdü ârâi Ebi'l-Fazl er-Râzî en-Nahviyye ve's-Sarfiyye fî el-Babrü'l-Muhît li-Ebî Hayyân ve'd-Dürrü'l-Mesûn li's-Semîn el-Halebî ve Râhü'l-Me'ânî li'l-Âlûsî*. el-Memleketü'l-Arabiyye es-Süüdiyye: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'l-lügati'l-Arabiyye, Doktora Tezi.